

Summary

In article principles of implementing of criminal legal proceeding by courts are analyzed on the basis of the international documents in the human rights sphere and legislative practice of the Azerbaijan Republic. It is noticed, that criminal legal proceeding is implemented by the competent court, entered into judicial system of the Azerbaijan Republic. Nobody can be recognized guilty and is condemned without a court sentence. In article there are in detail analyzed such principles of implementing of criminal legal proceedings, as a principle of implementing of criminal legal proceeding by exclusively court, a principle of implementing of criminal legal proceeding with participation of representatives of the people and a principle of independence of judges and jurymen.

Key words: principles of criminal justice, human rights, legislative practice, legality, supremacy of the law, officials, principle of independence of judges, guarantee of human rights.

Отримано 22.12.2009

Н. Л. ДРОЗДОВИЧ

*Надія Людвігівна Дроздович, аспірант
Інституту держави і права ім. В. М. Ко-
рецького НАН України*

**ВНУТРІШНЄ ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ
ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРИНЦИПУ ВІЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДОКАЗІВ**

Принцип вільної оцінки доказів за власним переконанням суддів набув класичного оформлення в часи Середньовіччя на теренах континентальної Європи. Зокрема у Франції в результаті революції 1789-1793 рр. було зруйновано старий феодальний суд з його розшуковим процесом. Нова влада запровадила суд присяжних, який почав розглядати справи на основі внутрішнього переконання суддів. У цей час французькими юристами був введений термін «внутрішнє переконання», хоча поява його у кримінально-процесуальному законодавстві не була випадковою. В основі світогляду мислителів Франції того часу були різні філософські школи ідеалізму, які повністю пов'язували питання встановлення істини із свідомістю людини. Теорія пізнання у XVIII ст. тільки-но почала розроблятися і в завершеному вигляді ще не існувала, а вплив ідеалізму суттєво позначився на дослідженнях свідомості людини. Свідомість розумілася як замкнений в собі внутрішній світ, що відображає самого себе. В силу цього проголошувалося, що внутрішнє самоспостереження повинно братися за першооснову будь-якого знання. У творах Гоббса, Декарта, Локка, що дотримувалися таких методів дослідження об'єктивного світу, вперше і з'являється термін «внутрішнє переконання»¹. Положення цих провідних філософів були враховані французькими державними діячами того часу і покладені в основу проекту процесуального закону про оцінку доказів й ці правові норми вперше визначили роль внутрішнього переконання в оцінці доказів, надавши цьому поняттю специфічного змісту, а саме, внутрішнє переконання стало «антиподом» наявній раніше системі формальних доказів.

Разом із тим, на наш погляд, реформування системи легальних доказів, яка скомпрометувала себе наявністю фактичних презумцій, зовсім не означає, що принцип вільної оцінки доказів бере свій початок з XVIII ст. Питання пошуку умов справедливого правосуддя, попередження суддівської сваволі в оцінці доказів і забезпечення такого положення речей, при якому ця оцінка провадилася б по всіх справах однаково і мала б якість стабільності, є істотно важливим для будь-якого процесуального устрою, починаючи з найпримітивнішого. До вирішення цієї задачі прагнули прийти різними шляхами, а отже, поява вільної оцінки доказів, так само як і формальної теорії, не була випадковою, їх елементи простежуються й у більш ранніх історичних періодах.

Так, в умовах найпершого типу кримінального процесу – обвинувально-змагально-го розгляд справи у суді розпочинався з її ініціювання потерпілим, який виконував роль обвинувача. Процес доказування був змагальним з огляду на те, що дві сторони надавали суду докази на підтвердження своїх вимог та заперечень, а суду при цьому належала роль незалежного арбітра, який не був зв'язаний будь-якими обмеженнями закону щодо оцінки наданих йому доказів. Таким чином, суд здійснював оцінку доказів, проте до їх числа входили ті дані, які скоріше відображали рівень культури пізнання судом дійсності в цілому, аніж докази, що стосувалися фактичних обставин конкретної кримінальної справи. Однак відсутність будь-яких нормативних приписів щодо вартості доказів та обмежень щодо способів доказування свідчить про те, що початок судової влади в державно організованому суспільстві супроводжувався наявністю вільної оцінки доказів.

Починаючи з XI ст. на Європейському континенті, зміна державного та суспільного ладу в нових історичних умовах зумовили й реформування інститутів судової влади та порядку здійснення судочинства. Інквізиційний порядок руйнує попередню систему доказів, зникає змагальність у процесі, оскільки поняття сторін нівелюється розшуковими повноваженнями суду. Наявність обов'язкових догм, які замінюють особисту логічну оцінку доказів законною їх оцінкою наперед установленими правилами, становить зміст формальної теорії доказів, що є характерною ознакою інквізиційного типу кримінального процесу. Згідно з цією теорією всі докази поділялися на досконалі або повноцінні та недосконалі чи неповноцінні. Повноцінними вважалися такі докази, як зізнання обвинуваченого, особистий огляд, показання двох свідків, які співпадають між собою та допитаних під присягою, висновок медичних чиновників та деякі письмові документи. Недосконалі докази – показання одного свідка, обмова обвинуваченим іншого обвинуваченого, сліди злочину, відомості, що характеризують обвинуваченого. Якщо досконалих доказів з якихось причин не вистачало, їх замінювало певне поєднання кількох недосконалих доказів. Підрахунок недосконалих доказів здійснювався арифметичним методом шляхом їх складання. Якщо ж у справі не була отримана необхідна для засудження сукупність недосконалих доказів, суд, не виправдовуючи обвинуваченого, залишав його «під підозрою». Ці правила складання доказів закріплювалися на законодавчому рівні².

Однак така система доказів, зокрема, у кримінальних справах скомпрометувала себе тим, що, забезпечуючи встановлення істини в одних справах, вона заздалегідь прирікала на неможливість її досягнення в інших, оскільки передбачити в законі величезне різноманіття життєвих подій, фактів, різних сфер життя людей, які б могли бути доказами у справах, об'єктивно не можливо. Інквізиційний процес виявився неспроможним за допомогою формальної теорії доказів створити умови здійснення ефективного правосуддя, а надто за обставин формування нового буржуазного суспільства, що стали причиною запровадження у кінці XIX ст. змішаного або обвинувально-розшукового типу кримінального процесу.

Таким чином, існує лише дві системи доказування – формальна і на основі внутрішнього переконання (вільна оцінка доказів). Вони однаково стосуються як судового пізнання в цілому, так і доказування у кримінальній справі. Там, де є чітке правило, жорсткий алгоритм отримання висновку та прийняття рішення, немає місця внутрішньому переконанню судді. Формалізований шлях пізнання має ряд переваг. Він виключає або зводить до мінімуму помилки, не залишає місце суб'єктивізму та довільному розсуду, а також більш економічний. Але все це можливо за умови правильності алгоритму. Формальна система доказів, заснована на припущеннях можливих життєвих ситуацій, не виправдала себе перш за все з гносеологічних позицій з огляду на ненадійність алгоритму. Основою наукового чи будь-якого іншого пізнання є змістовні творчі процеси, які не можливо звести до формально-логічних конструкцій. Ці положення цілком стосуються й судового доказування з його безмежним різноманіттям конкретних ситуацій. Універсального алгоритму, придатного для всіх випадків доказування, не існує, й навряд чи такий можливо створити. Тому основою оцінки доказів залишається внутрішнє переконання. При цьому історичний аналіз свідчить про те, що вільна оцінка доказів була історично першим способом доказування у суді.

Європейський досвід реформування кримінального судочинства, зокрема впровадження принципу вільної оцінки доказів на основі внутрішнього переконання активно обговорювався в роботах А. Ф. Коні, І. Я. Фойницького, Л. Є. Володимирова, А. Ф. Кістяківського, Е. В. Васьковського та інших.

Зокрема, за І. Я. Фойницьким, переконанням є рішучість прийняти думку як правильну або хибну та покласти її в основу своєї діяльності чи відхилити її³.

Незважаючи на зміну суспільних формацій, категорія внутрішнього переконання, закріпилася й у вітчизняному законодавстві та науці кримінального процесу.

Радянська доктрина в цілому позитивно сприймала принцип вільної оцінки доказів, що підтверджувалося його законодавчим закріпленням у КПК УРСР 1922 р., проте і на законодавчому рівні надавала категорії внутрішнього переконання ідеологічного змісту. Наукова література, характеризуючи цю конструкцію, стверджувала, що в радянському кримінальному процесі зміст принципу вільної оцінки доказів зовсім інший, більш раціональний, ніж в буржуазному⁴.

Методологічною основою всіх наукових пошуків, і в науці кримінального процесу в тому числі, радянського періоду став діалектичний матеріалізм, який в загальних рисах визнав, що внутрішнє переконання – це знання, що набуваються суб'єктами доказування в процесі пізнання події, яка мала місце у минулому. Керуючись такими вихідними положеннями багато радянських вчених-процесуалістів намагалися дати визначення поняттю внутрішнього переконання. У своїх роботах П. І. Люблінський, Н. П. Коваленков, В. А. Обухівський, С. В. Познишев, А. Я. Вишинський, В. Д. Арсен'єв стверджували, що внутрішнє переконання – це ставлення суддів до власних висновків по справі⁵. Інша група вчених – І. М. Гудкін, Ю. Н. Белозеров, Л. А. Мариупольській – обґрунтовували, що внутрішнє переконання – це впевненість судді в правильності рішень, що приймаються по справі⁶. А. А. Старченко відстоював позицію, згідно з якою внутрішнє переконання – це стан свідомості судді, його впевненість у відповідності отриманого висновку фактам об'єктивної дійсності⁷. У П. О. Недбайло знаходимо твердження, що внутрішнє переконання суддів є тверда і свідомо впевненість у достовірності фактів⁸. Досить справедливим є зауваження М. С. Строговича, що суддівське переконання є складним явищем і його не можна розглядати як індивідуальне і суб'єктивне почуття впевненості, стан свідомості суддів. Він вказує на об'єктивну основу внутрішнього суддівського переконання, яку складає сукупність об'єктивних фактів, встановлених по справі⁹. Отже, наукою визнано комплексний характер внутрішнього переконання судді у кримінальному процесі.

Разом із тим, до 70-х рр. ХХ ст. проблема переконання учасників кримінального процесу не стала основним предметом дослідження ні одного із зазначених авторів. Між тим, відсутність теоретичної розробки даного питання, стримувало теоретичний розвиток принципів кримінального процесу, теорії доказування тощо. Першим таким дослідженням стала монографія В. Ф. Бохана «Формування переконання суду», що була видана в 1973 р., де автор дає перше комплексне визначення внутрішнього переконання судді: «Суддівське переконання – це процес переконання суддів в істинності (хибності) знань про досліджувані обставини кримінальної справи, а як результат його – стан твердої впевненості у встановленні істини та готовність прийняти рішення»¹⁰.

Питання внутрішнього переконання судді стало предметом багатьох наукових публікацій Ю. М. Грошевого. Особливий акцент у них зроблено на новій категорії – професійна правосвідомість, яку визначено центральним елементом структури внутрішнього переконання. У результаті Ю. М. Грошевий формулює наступне визначення: «Суддівське переконання – це такий стан свідомості судді, коли він вважає зібрані по справі докази достатніми для вирішення питання про наявність чи відсутність фактів, що входять в предмет доказування, впевнений у правильності свого висновку та готовий до практичних дій у відповідності до отриманих знань»¹¹.

Загалом же полеміка дослідників з приводу поняття внутрішнього переконання має позитивне значення й дає можливість виокремити його сутнісні ознаки, так як кожен автор характеризував певну якість даного явища, доповнюючи тим самим розуміння змісту цієї категорії. Проводячи дослідження згідно з принципами природно-правових концепцій, слід критично поставитися до висновків попередників.

Внутрішнє переконання судді як елемент вільної оцінки доказів, свідчить про те, що воно формується в процесі доказування й стосується фактичних обставин кримінальної справи. Звісно, що під час розгляду та вирішення кримінальної справи у судді формуються й інші види переконання, зокрема, щодо правильності кваліфікації діяння підсудного, вибору виду та міри покарання, проте їх зміст не стосується принципу вільної оцінки доказів та законодавчо закріплених правил доказування. Іншими словами, суддя в процесі опосередкованого пізнання подій і фактів конкретної кримінальної справи здійснює розумову діяльність, звертаючись до свідомості, в якій «реконструює» на підставі зібраних доказів фактичні обставини справи. При цьому особисті, загальнолюдські види переконання, як то релігійні, моральні, політичні тощо не стосуються юридичної оцінки доказів. Тому, підсумовуючи, слід відмітити, що поняття «внутрішнього переконання» в принципі вільної оцінки доказів характеризує пізнання доказів як відображення матеріального світу в діяльності людей. Сформулювавши принцип вільної оцінки доказів за внутрішнім переконанням, законодавець забезпечив нормативне регулювання пізнання в процесі та автономію волі судді. У результаті діяльності по здійсненню правосуддя суддя з дотриманням вимог процесуального закону оцінює докази, а отже, здійснює розумову суб'єктивну діяльність, й виносить судові рішення. При цьому вказівка на суб'єктивний характер суддівської діяльності не означає сваволі чи не контрольованість владних повноважень судді при здійсненні правосуддя. Недовіра законодавців середньовіччя до представників судової влади, яким надавалися широкі повноваження, призвела до жорсткої регламентації процесу оцінювання доказів, однак не сприяла підвищенню ефективності правосуддя. Тому легальна теорія доказів припинила своє існування, після чого повернулися до їх вільної оцінки із зверненням до свідомості людини. У результаті здійснення правосуддя внутрішнє переконання судді знаходить свій прояв у відповідному судовому рішенні, що є свідченням рішучості носія судової влади діяти відповідно до сформованого внутрішнього переконання по конкретній кримінальній справі. На основі комплексного аналізу та з урахуванням вказаних характеристик внутрішнього переконання судді, пропонується наступне визначення цього поняття. *Внутрішнє переконання судді – це стан свідомості судді, що відображає результат розумової суб'єктивної діяльності судді в процесі судочинства щодо оцінки доказів з метою достовірного встановлення фактичних обставин конкретної кримінальної справи, що входять до предмету доказування, результат якої втілюється в судовому рішенні.*

На думку автора, дане визначення втілює в собі визначальні риси категорії «внутрішнє переконання», які як традиційний спосіб розкривають його зміст та значення у вітчизняному кримінальному процесі, так і з урахуванням сучасних тенденцій розвитку процесуальної форми.

Також практично ніколи не випадала з поля зору вчених проблема структури суддівського внутрішнього переконання. Про наявність психологічних та гносеологічних складових у внутрішньому переконанні судді погоджується більшість вчених¹².

У гносеологічному аспекті суддівське переконання – це результат пізнання, відображення у свідомості судді події злочину й інших обставин, що підлягають встановленню у кримінальній справі. Як певний зміст знання про досліджувані факти, воно опосередковується практичною діяльністю судді, повинно ґрунтуватися на зібраних по справі доказах. Гносеологічні елементи в структурі суддівського переконання мають специфічну функцію, яка полягає у тому, що вони характеризують переконання судді з точки зору істинності або хибності результату суддівського пізнання. Тому в гносеологічному плані переконання судді, з одного боку, виступає у вигляді певного змісту знань про факти, а з іншого, – матеріалізується у процесуальних діях та актах. Знання, будучи основою, базисом переконання, складають об'єктивну сторону останнього, проходять складний процес емоційно-інтелектуальної оцінки, в результаті якого з'ясовується відповідність їх об'єктивній дійсності, тобто встановлюється їх достовірність.

Проте самих лише знань для формування внутрішнього переконання судді не достатньо, почуття впевненості поряд із знаннями – є основою суддівського переконання. Важливе значення для розкриття ролі внутрішнього переконання судді в оцінці доказів має його психологічний аспект. Переконання судді в психологічному аспекті характери-

зуються впевненістю у правильності прийнятого у справі рішення, заснованою на дослідженні зібраних по справі доказів у їх повноті та сукупності при неодмінному додержанні вимог закону, а також почуттям довіри до свого висновку з точки зору відповідності його закону, меті та завданням правосуддя. Наявність емоційно-вольового компоненту в діяльності судді не означає сваволю чи суб'єктивізм. Власне внутрішнє переконання вводиться в оцінку доказів із розрахунку на його психологічну основу, що забезпечує можливість судді розпізнати та оцінити нетипові життєві обставини вчинення злочину.

Також не слід змішувати рішення суду за системою вільної оцінки доказів з рішенням за особистим враженням. У першому випадку передбачається знання справи, вивчення зібраних по справі об'єктивних даних; друге обмежується прийняттям того відбитку, який справа чи окремі її елементи залишили в почуттях судді. Оцінка доказів полягає в розумовій діяльності, що вирішується через сумнів і переконання; враження – це результат лише чуттєвого сприйняття. При цьому приналежність розумових процесів та сфери відчуттів до психологічних властивостей не є дезорганізуючим фактором у визначенні ролі внутрішнього переконання судді як принципу вільної оцінки доказів.

Таким чином, емоційно-вольовий компонент є необхідною умовою формування внутрішнього переконання судді як елементу принципу вільної оцінки доказів. Помилково вважати, що переконання судді формується виключно логічним шляхом, без впливу почуттів. Мислення ніколи не буває ізольованим від емоцій та почуттів. Більше того, людські почуття є стимулом розумової роботи й не завжди є негативним фактором на шляху пошуку істини при розгляді кримінальної справи.

Ю. М. Грошевий у структурі внутрішнього переконання судді, окрім іншого, виділяє етичні елементи, які передають ціннісну орієнтацію судді, його моральні ідеали та погляди й функціональне призначення яких полягає у тому, що вони формують моральну основу висновків по справі¹³. Дослідник приділив багато уваги саме етичному аспекту внутрішнього переконання судді, оскільки в межах нього визначає один із елементів внутрішнього переконання судді – професійну правосвідомість. Вчений вказує, що професійна правосвідомість – основа внутрішнього переконання судді, й усі дослідники вітчизняного кримінального процесу одностайні в такому висновку. Відмінності в позиціях науковців полягають лише при визначенні співвідношення понять правосвідомість та переконання¹⁴.

На наш погляд, у висновках Ю. М. Грошевого дещо перебільшено роль професійної правосвідомості судді у формуванні його внутрішнього переконання при встановленні фактичних обставин справи. Звичайно професійна правосвідомість є одним із факторів, що належить до етичного аспекту внутрішнього переконання судді, що підтверджується теоретичними положеннями про поняття правосвідомості як такої. Правосвідомість є суб'єктивним сприйняттям індивідом необхідності державно-владного регулювання найважливіших для суспільства відносин, а також оцінкою прав та обов'язків учасників даних відносин з урахуванням розуміння соціально-економічних закономірностей розвитку суспільства. Окрім зазначеного, правосвідомість є одним із елементів правової системи. З огляду на це, правосвідомість є поняттям, зміст якого диференціюється в залежності від типу правової системи, що, в свою чергу, свідчить про те, що рівень правосвідомості суддів також залежить від локальних факторів. У зв'язку з цим професійну правосвідомість судді не слід розцінювати як основний формуючий фактор внутрішнього переконання судді, оскільки зміст принципу вільної оцінки доказів є сталим незалежно від правової системи й приналежність судді до певного типу правової системи не впливає на характер розумової діяльності судді при встановленні фактичних обставин кримінальної справи. Різниця в рівні професійної правосвідомості суддів не перешкоджає за умов вільної оцінки доказів одноманітному встановленню фактичних обставин кримінальної справи носіями судової влади різних правових систем.

Етичний аспект переконання судді в правильності прийнятого рішення у кримінальній справі полягає в тому, що суддя діє та приймає рішення у відповідності до свого переконання. Етичні норми змушують суддю на практиці діяти за зразком поведінки, який відповідає соціальному статусу судових органів та їх функціональному призначенню в механізмі держави.

Що ж стосується юридичної природи внутрішнього переконання судді, то вона в юридичній літературі досліджувалася не достатньо повно. Вже наголошувалося, що в історії кримінального процесу існувало дві системи доказування: легальна теорія доказів та її «антипод» вільна оцінка доказів. З огляду на це, юридичний зміст внутрішнього переконання судді слід визначати виходячи з цього принципу. Тому правовий аспект внутрішнього переконання судді становлять такі положення:

– закон гарантує відсутність будь-яких заздалегідь встановлених правил про силу і значення окремих доказів, тому іншого шляху як оцінювати їх судді за своїм внутрішнім переконанням не залишається;

– закон зобов'язує суб'єкт доказування здійснювати процесуальну діяльність, яка спрямована на формування внутрішнього переконання – всебічно, повно та об'єктивно перевірити всі зібрані по справі докази і таким же чином розглянути всі обставини справи у їх сукупності;

– кожен суб'єкт доказування зобов'язаний мотивувати, обґрунтувати свій висновок по справі у відповідних процесуальних документах;

– закон містить гарантії невтручання в суддівську оцінку доказів інших органів чи осіб, надаючи суду можливість оцінити докази та прийняти рішення без будь-якого стороннього зовнішнього впливу.

Зазначеним підкреслюється неможливість прямого контролю над внутрішнім переконанням судді, закон передбачає лише гарантії його правильного формування, а також обов'язок обґрунтувати внутрішнє переконання, створюючи тим самим можливість його перевірки вищестоящими судовими інстанціями. Таким є значення правового аспекту внутрішнього переконання судді, решта його аспектів знаходиться за межами правового регулювання й утворюють сферу дії психологічних, морально-етичних та інших факторів.

Наявність у структурі внутрішнього переконання судді гносеологічних, психологічних, етичних та юридичних компонентів, відмінних один від одного за своєю природою, зумовлює складний механізм їх взаємодії. Проте, окрім внутрішніх складових процесу формування внутрішнього переконання судді, сферою існування яких є свідомість, його результат опосередковується ще й зовнішніми умовами здійснення правосуддя, так як воно є публічною діяльністю.

Переконання судді по конкретній справі може бути зумовлене не лише сукупністю доказів, а й іншими факторами, які не мають юридичного значення. Таким чином, у структурі внутрішнього переконання доречно виділити фактори, які власне формують внутрішнє переконання судді та сприяють реалізації принципу вільної оцінки доказів (позитивні фактори), й ті фактори, що впливають на даний процес, проте не пов'язані з об'єктом пізнання судді – фактичними обставинами справи (негативні фактори). Вже викладені твердження щодо гносеологічних елементів внутрішнього переконання дають підстави розцінювати їх як позитивні, які безпосередньо його формують.

Що ж стосується факторів психологічної сфери, то не всі їх можна чітко охарактеризувати як негативні чи позитивні з точки зору їх впливу на процес формування внутрішнього переконання. Зокрема, до таких належать досвід судді, який може відіграти як позитивну, так і негативну роль. З цього приводу М. С. Строгович зазначав: «Свій попередній досвід відносно того, у яких випадках обвинувачений і свідки у раніше розглянутих справах говорили правду, в яких казали неправду чи помилялися. Цей досвід судді є дуже цінним і важливим для виявлення істини у складних і суперечливих фактичних обставинах. Саме цей досвід дає суду правильну орієнтацію в обставинах справи, допомагає йому правильно зрозуміти вчинки і спонукання людей, що беруть участь у кримінальному процесі... Але, при неправильному відношенні того чи іншого судді до свого досвіду, у випадку неправильних, поспішних і необґрунтованих узагальнень цього досвіду при розгляді окремої судової справи може бути отриманий і негативний результат; у судді може виробитись стандартний підхід до справи, упередженість і «графарет»...».

Таким чином, приходимо до висновку, що психологічні чинники є основою формування внутрішнього переконання судді, оскільки свідчать про участь свідомості судді у цьому процесі, забезпечуючи йому можливість вільно оцінювати докази у кримінальній

справі. Проте роль психологічних факторів у формуванні внутрішнього переконання судді диференціюється в залежності від їх виду. На нашу думку, вольовий компонент є фактором, що бере участь у формуванні внутрішнього переконання судді. Одночасно індивідуальні психічні якості судді надають суддівській діяльності емоційне забарвлення, однак участі у формуванні внутрішнього переконання судді не беруть, вони існують поза межами цього процесу і є лише «фоновими явищами» при встановленні фактичних обставин справи й здатні справляти негативний зовнішній вплив, оскільки формують односторонній погляд на речі, неправильне розуміння складних або незвичайних предметів.

Окрім того, не рідко судовий розгляд кримінальних справ супроводжує несприятлива соціально-психологічна атмосфера. Важким пресом давить на суд сформована під впливом передчасних газетних публікацій та інформації слідчих органів громадська думка, для якої підсудний – завідомо злочинець.

На формування переконання іноді впливають місцеві фактори: рівень злочинності в районі, тривалість нерозкриття злочину. Вплив вищезазначених факторів та інших обставин призводить до зниження рівня доведеності факту вини.

Зовнішнім фактором впливу на процес формування внутрішнього переконання слід визнати й поведінку обвинуваченого.

Деякі процесуалісти відносять до похідних доказів «зовнішність, тон, мову, мовчання у відповідь на запитання»¹⁵.

І. Бентам писав, що «лише по зміні голосу можна розпізнати почуття, по виразу обличчя – судити про стан душі»¹⁶.

М. С. Строгович також відмічав, що «такі невлімові обставини впливають на суддівське переконання лише в тому відношенні, що іноді вони прискорюють виникнення внутрішнього переконання у суддів, іноді ускладнюють його, іноді усувають сумніви та вагання суддів, іноді викликають їх та посилюють»¹⁷.

Такі «невлімові обставини» звісно впливають на сам хід формування внутрішнього переконання судді, однак не є доказовими фактами у справі, вони не можуть бути покладені в основу рішення.

Наведене переконує, що не останню роль у належному здійсненні правосуддя у кримінальних справах та забезпеченні якості судових рішень відіграє внутрішнє переконання носія судової влади, який на основі всебічного, повного і об'єктивного розгляду всіх обставин справи, керуючись законом та принципом вільної оцінки доказів, зобов'язаний винести правосудне рішення. Тому в сучасних умовах розбудови в Україні демократичних засад організації суспільства проблеми формування внутрішнього переконання судді набувають особливої актуальності.

¹ Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. – М., 1936. – С. 47; Декарт Р. Избранные произведения. – М., 1950. – С. 429; Локк Д. Избранные философские произведения. – Т. 1. – М., 1960. – С. 690.

² Цит. по Володимирову Л. С. Учение об уголовных доказательствах // Антологія української юридичної думки в 10 томах. Т. 4. – Кримінальне право. Кримінальний процес / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – Київ: Юридична книга, 2004. – С. 179.

³ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. – СПб.: Альфа, 1996.

⁴ Гродзинський М. М. Докази в радянському кримінальному процесі. – Харків, 1933. – С. 5; Фаткулін Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань, 1976. – С. 16.

⁵ Люблинский П. И. О доказательствах в уголовном суде. – М., 1924. – С. 11-13; Коваленков М. П. Основы советского уголовного судопроизводства. – М., 1925 – С. 32-33; Обуховский В. А. Уголовные доказательства в истории и советском праве. Харьков, 1926. – С. 15-18; Познышев С. В. Доказательства в уголовном процессе. – М., 1929. С. 15-28; Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве. – М., 1950. – С. 96-104.

⁶ Гуткин И. М., Белозеров Ю. Н., Мариупольский Л. А. Советский уголовный процесс. – М., 1962. – С. 74.

⁷ Старченко А. А. Логика в судебном исследовании. – М., Госюриздат, 1958. – С. 66-69.

⁸ Недбайло П. О. Внутреннее убеждение судей и социалистическая законность. – Сб. Дальнейшее развитие советской демократии и социалистической законности. – М., 1958.

⁹ Строгович М. С. Материальная истина и судебные доказательства в уголовном процессе. – М., 1955. – С. 112.

¹⁰ Бохан В. Ф. Формирование убеждения суда. – Мн. Изд – во БГУ, 1973. – С. 24-25.

¹¹ Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков, Издат-во при Харьковском гос. университете изд. Объединение «Вища школа», 1975. – С. 19.

¹² Резник Г. М. Внутреннее убеждение при оценке доказательств. – М.: Юрид. лит., 1977. – С. 62; Бохан В. Ф. Формирование убеждения суда. Мн.: Изд – во БГУ, 1973. – С. 24; Гранат Н. Л., Погибко Ю. Н. Внутреннее убеждение в структуре криминалистического мышления // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1972. – Вып. 17.

¹³ Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. – Харьков: Изд. объединение «Вища школа», Изд – во Харьк. гос. ун – та, 1975. – С. 19.

¹⁴ Грошевой Ю. М. Проблемы формирования судебного убеждения в уголовном судопроизводстве. Харьков: Изд. объединение «Вища школа», Изд – во Харьк. гос. ун-та, 1975. – С. 70.

¹⁵ Уилз У. Опыт теории косвенных улик. – М., 1864 – С. 36.

¹⁶ Бентам И. Трактат о судебных доказательствах. – Киев, 1876, – С. 77.

¹⁷ Строгович М. С. Учение о материальной истине. – М.-Л., 1947. – С. 141-142.

Резюме

В даній статті на основі історичного аналізу в сфері кримінально-процесуального доказування визначено існування двох систем оцінки доказів – формальної і на основі внутрішнього переконання судді (вільна оцінка доказів), вказано на недоліки та переваги кожної з них та в результаті зроблено висновок про те, що за умови вільної оцінки доказів можливо досягнути більш високого рівня ефективності правосуддя. Вказується, що не останню роль у забезпеченні якості судових рішень відіграє внутрішнє переконання судді, однак воно як елемент принципу вільної оцінки доказів не має належного наукового вивчення. Автор досліджує історичний шлях наукового та законодавчого визначення «внутрішнє переконання судді», формує власну дефініцію, акумулюючи його змістовні ознаки. Охарактеризовано структуру внутрішнього переконання судді, складовими якого є гносеологічні, психологічні, етичні та юридичні фактори, проаналізовано роль кожного з них в процесі формування внутрішнього суддівського переконання.

Ключові слова: внутрішнє переконання судді, вільна оцінка доказів, система легальних доказів, змагальність, формальні докази, істина, фактичні обставини справи, розумова суб'єктивна діяльність, гносеологічні елементи, психологічні складові, правосвідомість, емоційно-вольовий компонент

Резюме

В данной статье на основе исторического анализа в сфере уголовно-процессуального доказывания определено существование двух систем оценки доказательств – формальной и на основе внутреннего убеждения судьи (свободная оценка доказательств), указано на недостатки и достоинства каждой из них и в результате сделано вывод о том, что в условиях свободной оценки доказательств возможно достичь более высокого уровня эффективности правосудия. Указывается, что не последнюю роль в обеспечении качества судебных решений играет внутреннее убеждение судьи, однако оно как элемент принципа свободной оценки доказательств не имеет достаточного научного изучения. Автор исследует исторический путь научного и законодательного определения понятия «внутреннее убеждение судьи», формирует собственную дефиницию, аккумулируя его содержательные признаки. Охарактеризовано структуру внутреннего убеждения судьи, составляющими которого являются гносеологические, психологические, этические и юридические факторы, проанализировано роль каждого из них в процессе формирования внутреннего судебного убеждения.

Ключевые слова: внутреннее убеждение судьи, свободная оценка доказательств, система легальных доказательств, состязательность, формальные доказательства, истина, фактические обстоятельства дела, умственная субъективная деятельность, гносеологические элементы, психологические составляющие, правосознание, эмоционально-волевой компонент

Summary

This article employs historical analysis in sphere of burden of proof in criminal procedures to determine existence of two evidence evaluation systems – formal and based on judge's inner beliefs (free evaluation of evidence); it points to flaws and advantages of each of these systems and as a result, draws a conclusion that free evaluation of evidence allows to achieve higher degree of efficiency of justice. It stresses that judge's

inner beliefs play not the least role in ensuring quality of court rulings, even though these beliefs as an element of the principle of free evaluation of evidence have not been sufficiently studied. The author traces historical path of scientific and legislative definition of the term 'judge's inner beliefs', and creates own definition of the term by accumulating its substantive indicators. The author also describes the structure of judge's inner beliefs comprised of gnoseological, psychological, ethical, and legal factors, and analyses the role of each of these factors in the process of formation of judge's inner beliefs.

Key words: judge's inner beliefs; free evaluation of evidence; system of legal evidence; competitiveness; formal evidence; truth; factual circumstances of case; subjective mental activity; gnoseological elements; psychological components; legal consciousness; emotional and volitional component.

Отримано 14.01.2010

О. О. КОЛІНЬКО

Олена Олександрівна Колінько, аспірант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОГО І ЗАРУБІЖНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Інтеграція України до Європейського Союзу в умовах сучасного політичного і соціально-економічного стану зумовлює реформування усіх галузей українського законодавства відповідно до європейських стандартів, у тому числі і кримінальної. Особливо важливими питаннями є охорона життя людини і встановлення за посягання на нього адекватної міри відповідальності. Людина, її життя і здоров'я є сферою, охорона якої регламентується, як міжнародно-правовими нормами, так і національними. Так, ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права звертає увагу на невід'ємність права кожної людини на життя, охорону даного права законом і неможливість протиправного позбавлення життя¹. У свою чергу, на національному рівні, захист даних соціальних цінностей передбачається нормами, які містяться в розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Враховуючи важливість даної охоронюваної сфери, необхідним є вивчення досвіду зарубіжних країн щодо встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти життя людини. Тому, особливої актуальності набувають компаративістські дослідження в галузі кримінального права, в тому числі і в частині кримінально-правової охорони життя людини від злочинних посягань.

Одним із злочинів, що посягає на життя людини, відповідальність за який передбачена вітчизняним законодавством в ст. 120 КК України, є доведення до самогубства. Особливістю даного діяння є те, що, хоча саме самогубство є одним з різновидів неприродної смерті, але, при цьому, доведення до самогубства – єдиний злочин проти життя особи, який не охоплюється поняттям вбивства. Адже, цей злочин вчиняється суб'єктом злочину не прямо, а опосередковано. Саме тому, на нашу думку, ст. 120 КК України потребує співставлення із відповідними нормами кримінальних кодексів зарубіжних країн. Таке дослідження дозволить вдосконалити вітчизняне кримінальне законодавство в частині встановлення відповідної міри покарання за вчинення такого виду злочину, як доведення до самогубства. При цьому, за допомогою врахування доктринальних положень зарубіжних вчених в нас з'явиться реальна можливість не лише усунути прогалини і колізії в українському кримінальному законодавстві, а й розробити систему заходів щодо запобігання вчиненню даного злочинного діяння і попередження самого самогубства.

© О. О. Колінько, 2010